

MONEDE GRECEȘTI DE LA TOMIS, ÎN COLECȚIA INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

Theodor ISVORANU*

Cuvinte cheie: *Tomis, descoperiri monetare izolate, monede grecești provinciale, circulație monetară, valoare nominală, contramărci, marcă valorică, monetărie.*

Keywords: *Tomis, monetary isolated findings, Greek provincial coins, currency, nominal value, countermarks, mark of value, mint.*

Abstract: *The author presents an amount of 53 Greek bronze coins representing several isolated discoveries made a few decades ago in Constanța, in the area of ancient Tomis and its surroundings. Unfortunately there is no more information about their finding conditions. Although they have been investigated as a batch, it seems that they resulted from more places of the mentioned area, as usual perhaps in association with some Roman imperial coins. Maybe as a result of a previous selection, only the Greek ones have arrived in the collection of the Institute of Archaeology. In spite of its small proportions, the batch gives an important supplement of information to the general research of Tomis currency, because of the large variety of issues. It includes 18 coins dated 5th-1st c. B.C. belonging to some „autonomous” poleis (before the time of the Roman conquest) and other 35 ones as provincial issues. From geographical point of view, most of them were struck by Lower Moesian cities (34 ex. come from Tomis); however issues of Thracia, Macedonia, Mysia and Bithynia are also represented. Several issues, iconographic types or nominal values are now for the first time (or extremely scarce) attested in the Tomitan currency, as in the case of the below presented pieces nr. 4 (Histria), 11, 13-18, 20, 30-31 (Tomis), 42 (Callatis), 44 (Odessos), 46 (Celtic kingdom of Tylis), 47 (Anchialos), 48 (Thessalonica), 49 (Cyzic) and 50 (Iuliopolis). About 32% of the coins that we refer are inedite, more than half of them being tomitan issues. As nominal values, our catalogue statistics show that the small provincial coins are best represented in the 1st-2nd c. AD, comprising the ones without emperor's effigy (often so-called „pseudo-autonomous”), whereas for the first half of the 3rd c. mainly the large pieces of 4 and 5 assaria (11 of 17 ex.) are prevailing. Finally, there is a badly preserved arrowhead, in the same batch with the mentioned coins, whereof it's difficult to say if it has had any commercial use.*

*Theodor Isvoranu: Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, str. H. Coandă, nr. 11, București, 010667.

Rezumat: Sunt prezentate 53 de monede grecești din bronz descoperite izolat, cu câteva decenii în urmă, pe teritoriul municipiului Constanța. Deși nu s-au păstrat date privitoare la condițiile de descoperire, se pare că au rezultat din mai multe puncte, cel mai probabil fiind însoțite și de monede romane, care printr-o selecție a descoperitorilor au fost eliminate din lot anterior intrării acestuia în colecția Institutului de Arheologie. Lotul include 18 monede din perioada preromană și alte 35 provinciale. Cele mai multe sunt emisiuni ale orașelor Moesiei Inferior (34 ex. de la Tomis), dar sunt reprezentate și monetării din sudul Peninsulei Balcanice și din Asia Mică. Unele emisiuni sunt atestate în premieră la Tomis sau foarte rar întâlnite în Dobrogea, precum cele descrise în catalog la nr. 4 (Histria), 11, 13-18, 20, 30-31 (Tomis), 42 (Callatis), 44 (Odessos), 46 (Regatul celtic de la Tylis), 47 (Anchialos), 48 (Thessalonic), 49 (Cyzic) și 50 (Iuliopolis). Peste 30% din monedele prezentate reprezintă noutăți pentru statistica circulației monetare în acest sit. În final este ilustrat un vârf de săgeată cu trei muchii, rău conservat, asociat inițial lotului de monede, despre care însă nu putem preciza dacă a avut vreun rol monetar.

Prezentăm în cele ce urmează un lot de monede din metal comun provenite din descoperiri izolate făcute în urmă cu câteva decenii pe teritoriul municipiului Constanța. Catalogul descrie 53 de piese monetare, în majoritate emisiuni ale orașelor grecești din zona pontică occidentală; sunt însă reprezentate și monetării din sudul Peninsulei Balcanice, Mysia și Bithynia, cu unele exemplare pentru prima dată sau foarte rar atestate în zona Tomisului, ceea ce conferă lotului varietate și originalitate, sporind valoarea informației adăugate datelor cunoscute despre circulația monetară în acest centru urban¹. O selecție prealabilă intrării acestor monede în colecția Institutului, datorată descoperitorilor, ar explica lipsa monedelor romane din enumerare. Predomină în schimb cele grecești provinciale (35 ex., reprezentând peste 66% din total). Din teritoriul repartizat după reforma lui Domitian Moesiei Inferior provin cele mai multe monede (45 ex.). Cum era firesc, dețin ponderea cele emise la Tomis (34 ex. dintre care 6 din epoca autonomiei și 28 din perioada romană), la care se adaugă 5 ex. bătute la Callatis (4 „autonome” și unul provincial), 4 piese din sec. V-IV a. Chr. emise de Histria și câte o monedă de epocă imperială de la Odessos și – foarte probabil –, Marcianopolis. Din Thracia provin două exemplare – o piesă mică, cu legendă grecească, atribuită regatului celților de la Tylis și o alta bătută în sec. II p. Chr. la Anchialos. Macedonia și regiunile de nord-vest ale Asiei Mici sunt reprezentate de câte o monedă de la Thessalonic, Cyzic și Iuliopolis. Deși de dimensiuni relativ reduse, lotul prezentat aduce un considerabil supliment de informație inedită istoriei monetare tomitane, cu deosebire în perioada autonomiei, cel mai puțin cunoscută; totodată este extins dosarul descoperirilor izolate de monede grecești în acest sit, unde nici emisiunile provinciale ale orașului din sec. II-III p. Chr. nu erau foarte bine documentate, în pofida mării varietăți tipologice constatate de

¹ Ne raportăm în principal la cea mai recentă statistică a prezenței monetare la Tomis, constituită pe eșantionul general al descoperirilor izolate, incluzând fondul de la IA: ISVORANU 2009. La identificarea preliminară a unor piese din prezentul lot am beneficiat de colaborarea d-lui Virgil Ioniță, căruia îi mulțumim și pe această cale.

Regling la redactarea *corpus*-ului său².

CATALOG

MOESIA INFERIOR

HISTRIA

Perioada autonomiei

Av. Anepigraf; roată cu 4 spițe.

Rv. ΙΣΤ, în câmp.

Cf. Pick, p. 182, nr. 532.

Cf. Poenaru Bordea 2000, 15 (anii c. 475/450 – c. 350 a. Chr.).

1. AE 1,40 g; 12,6 x 11,2 mm; turnată. Inv. T-115/1.

2. AE 1,14 g; 12 mm; turnată; parțial exfoliată. Inv. T-115/2.

Aceleași reprezentări.

Cf. Pick, p. 182, nr. 534 (modul mai mic).

Cf. Poenaru Bordea 2000, 15 (anii c. 475/450 – c. 350 a. Chr.).

3. AE 0,71 g; 9,8 mm; turnată. Inv. T-115/3.

Av. anepigraf; capul lui Apollo, laureat, spre dr.

Rv. [I]ΣΤΡ[ΙΗ]; vultur pe delfin, spre st.; în câmp dr., monogramă [?].

Cf. Pick, p. 166, nr. 458-459.

Cf. Poenaru Bordea 2000, 17, serie timpurie (anii *post* 339 – c. 313 a. Chr.).

4. AE ↗ 4,50 g; 18,2 x 17,2 mm; foarte uzată. Inv. T-115/4.

TOMIS

Perioada autonomiei

Av. anepigraf; capetele alăturate ale Dioscurilor, cu bonete, spre dr.

Rv. ΤΟΜΙ / ΠΟΙ[ΕΙ]; doi cai alăturați, spre dr.

Regling, p. 646, nr. 2460, seria I, sec. III – prima jumătate a sec. II a. Chr.

5. AE ↗ 7,45 g; 21,9 x 20,8 mm; foarte uzată. Inv. T-115/10.

Av. anepigraf; capul lui Zeus, laureat, spre dr., în cerc perlat.

Rv. ΤΟΜΙ; două protome de cai la galop spre dr.; deasupra, două stele cu câte opt raze.

Regling, p. 647, nr. 2462, seria II, a doua jumătate a sec. II a. Chr.

6. AE ↑ 3,50 g; 16,7 mm. Inv. T-115/11.

7. AE ↙ 3,16 g; 17,4 x 16,3 mm. Inv. T-115/12.

Av. anepigraf; capul lui Zeus, laureat, spre dr.

Rv. ΤΟΜΙ; două stele cu câte șase raze.

Regling, p. 648, nr. 2465, seria II, a doua jumătate a sec. II a. Chr.

8. AE ↘ 3,98 g; 15,5 x 14,4 mm; avers uzat; patină ruginie. Inv. T-115/13.

² REGLING 1910.

Av. anepigraf; capul lui Zeus, laureat, spre dr.

Rv. TOMI; două stele cu câte opt raze.

Regling, p. 648, nr. 2468, seria II, a doua jumătate a sec. II a. Chr.

Petac, Sutz 2005, p. 30, nr. 188-202.

9. AE ϵ 3,19 g; 16 x 14,5 mm; foarte uzată, corodată. Inv. T-115/14.

Av. anepigraf; capul Demetrei, cu văl și cunună de spice, spre dr.

Rv. [TO] – MI / ΛY – CI (cu ΛY în ligatură); spic de grâu cu frunze între două stele cu câte șase raze.

Regling, p. 654, nr. 2491 var., seria III, sfârșitul sec. II – c. 72 a. Chr.

10. AE $\uparrow$ 1,99 g; 15,4 x 13,8 mm; f. uzată, corodată. Inv. T-115/15.

Perioada romană

Emisiuni pseudo-autonome

Av. anepigraf; bustul lui Apollo, laureat, spre dr., în cerc perlat.

Rv. [TOMITΩ / N Θ]; Dioscurii călări, cu lănci, galopând spre dr.

Regling, p. 656, nr. 2499; cf. și p. 609, perioada pre-antonină (dinastia Flavilor?).

11. AE $\uparrow$ 4,31 g; 20,4 x 19,2 mm; foarte uzată. Inv. T-115/16.

Av. anepigraf; capul lui Zeus, laureat, spre dr., în cerc perlat.

Rv. [TOMEI] – TΩN; vultur cu aripile desfăcute stând pe fulger, frontal, capul spre st.

Regling, p. 659, nr. 2509; cf. și p. 609, perioada Hadrian?

12. AE $\uparrow$ 3,33 g; 19,6 x 18,2 mm. Inv. T-115/17.

Av. anepigraf; capul lui Heracles cu barbă, spre dr.; în cerc perlat.

Rv. [TO] – MI / ; [T]Ω – [N]; Hermes spre st., ținând punga respectiv caduceul și mantia; cerc perlat.

Regling, p. 667, nr. 2544, perioada Antoninilor.

13. AE ϵ 3,66 g; 17,3 x 15,6 mm; foarte uzată și corodată, marginea ruptă.

Inv. T-115/18.

Aversul și reversul nu se pot preciza, fiind complet ilizibile.

Pe aceeași parte a flanului există două contramărci dreptunghiulare, dispuse paralel:

- TOM (9 x 4,5 mm).

- B (7,3 x 4,7 mm).

Cf. Regling, p. 673, nr. 2575, perioada Elagabal – Severus Alexander.

14. AE 1,28 g; 18,1 x 15,9 mm. Inv. T-115/19.

Av. Foarte greu lizibil; cap spre dr. (?), peste care s-a aplicat contramarca dreptunghiulară TO[M] (c. 9,3 x 3,3 mm, dispusă $\uparrow$).

Rv. Complet ilizibil.

Cf. Regling, p. 673, nr. 2575, perioada Elagabal – Severus Alexander.

15. OR 3,09 g; 20,7 x 19 mm; fragmentară; extrem de uzată și corodată.
Inv. T-115/20.

Emisiuni cu efigie imperială

Augustus (?)

Av. [OMONOIA] – ΕΥΕΘΙΑ (din dr. jos); un bust feminin drapat, părul strâns în coc (Livia) și unul masculin (Augustus?) alăturate, spre dr., personificând Concordia și Abundantia; cerc perlat.

Rv. [TO / MI] – [ΤΩ / Ν]; *cornucopia*.

Regling, p. 673, nr. 2576.

RPC, Suppl. I, nr. 1823.

16. OR < 1,69 g; 16,5 mm; uzată. Inv. T-115/21.

17. OR < 1,64 g; 16,7 x 15,5 mm; fragm. Inv. T-115/22.

Nero

Av. [...] – ΚΑΙΚΑ [...] (din dr. jos); cap laureat spre dr., în cerc perlat.

Rv. [T]O – M[I]; în ex. [ΕΠΙ]Σ[Τ]ΡΑ; templu tetrastyl, în interior vultur stând frontal pe un soclu, cu capul spre dr. și aripile desfăcute.

Regling, p. 677, nr. 2589 var.

18. OR < 3,10 g; 19,5 mm; foarte uzată, corodată. Inv. T-115/23.

Traian

Av. [... Ν]ΕΡ[ΟΥΑ ΤΡΑ]ΙΑΝΩ [...]; bust laureat și drapat, spre dr.

Rv. [T]O – MI / ΤΩ – Ν; trofeu cu coif, cuirasă, două scuturi, sabie, cnemide, pe un soclu.

Regling, p. 680, nr. 2600.

19. OR ↑ 3,93 g; 18,3 mm; foarte uzată, corodată. Inv. T-115/24.

Av. Legendă ilizibilă; cap spre dr. (?); în câmp dr., contramarcă dreptunghiulară ΤΡΑ (c. 7,3 x 4 mm; dispusă →).

Rv. Legendă ilizibilă; Tyche spre dr., ținând cu mâna dr. cârma.

Cf. Howgego, p. 217, nr. 569.

20. OR < 3,10 g; 18 x 16,7 mm; foarte uzată, corodată. Inv. T-115/25.

Antoninus Pius

Av. [...] ΚΑΙ ΑΔΡ – ΑΝ [...]; cap spre dr.

Rv. ΤΟΜΙΤΩΝ – ΜΗΤΡΟΠ; Concordia cu *calathos* spre st., ținând *patera* și *cornucopia*.

Regling, p. 687, nr. 2632 var.

21. OR < 2,46 g; 20,2 x 18,1 mm; foarte uzată. Inv. T-115/26.

Antoninus Pius: Marcus Aurelius Caesar

Av. [BHPΩ] – KAICAP – [I?]; bust drapat, spre dr.

Rv. [TO] – MI – TΩN; Hermes cu mantie spre st., ținând punga și caduceul.

Regling, p. 689, nr. 2647.

22. OR ∟ 2,06 g; 16,5 mm; foarte uzată, corodată, avers descentrat. Inv. T-115/27.

Av. [BH]PΩ K – AIC[API]; bust drapat, spre st.

Rv. TOMI – TΩN; Hermes așezat pe o stâncă spre st., ținând punga respectiv caduceul și veșmântul.

Regling, p. 689, nr. 2648.

23. OR ∟ 2,45 g; 17,5 mm; foarte uzată, corodată, avers descentrat. Inv. T-115/28.

Commodus

Av. AYT K•Λ•AIA – AYP KOMOΔ[OC]; bust laureat și drapat, spre dr.

Rv. MHTP[O]Π ΠO – N – T – • – V TOME – ΩC; în câmp dr. Γ; Nike spre dr., ținând cunună și ramura de palmier.

Regling, p. 706, nr. 2715 var.

24. OR ∟ 5,66 g; 23,3 x 22,3 mm; *triassarion*. Inv. T-115/29.

Av. A – YT K Λ AI AYP – KOMOΔO / C; bust laureat, drapat și cuirasat, spre dr.

Rv. MHTPO ΠONT – [OY T]OMEΩC (din dr. sus); în câmp dr. B; Asklepios frontal, cu capul spre st., în mâna dr. ține toiagul cu șarpele încolăcit.

Regling, p. 707, nr. 2720.

25. AE ↓ 3,73 g; 22,1 x 20,9 mm; *diassarion*. Inv. T-115/30.

Septimius Severus

Av. [AY K Λ C]EΠ – CEY[HPOC Π] (din dr. sus); bust laureat, drapat și cuirasat, spre dr.

Rv. M[... – ...] TO[M – E]ΩC; în câmp st. jos Δ; Kybele cu *calathos*, în chiton și himation, pe tron cu spătar spre st., ținând în mâna dr. întinsă patera; cu mâna st. se sprijină de *tympanon*.

Regling, p. 717, nr. 2749 var. (tron cu spătar), per. I, anii 193-203/4.

26. OR ∟ 7,30 g; 24,5 x 23,4 mm; *tetrassarion*; foarte uzată, corodată. Inv. T-115/31.

Av. [...] K Λ C[EΠ] – CEVHPOC Π; ca mai sus; în spatele bustului contramarcă (roată) ?

Rv. MHTPO Π – ONT[...]; în câmp dr. jos Δ; ca mai sus.

Regling, p. 717, nr. 2754, (?) per. II, anii 204-210/11.

27. OR ∟ 7,09 g; 25,1 x 23,5 mm; *tetrassarion*; uzată, ruptură în margine. Inv. T-115/32.

Caracalla

Av. AV•K•M•AV•ANTΩNEIN[OC CE]; bust laureat, drapat și cuirasat, spre dr.

Rv. [MHTP]O – Π – ΠONT; în ex. [T]OMΕΩC; în câmp st. Δ; trofeu încadrat de doi captivi așezați spre dr. respectiv st.

Regling, p. 754, nr. 2914, per. I, anii 196-203/4.

28. OR $\nless$ 9,64 g; 26,5 x 25,5 mm; *tetrassarion*; foarte uzată. Inv. T-115/33.

Av. Ca mai sus.

Rv. MHTPO – [Π – ΠO]NT; în ex. TOMEΩC; în câmp st. Δ; ca mai sus.

Regling, p. 754, nr. 2914, per. I, anii 196-203/4.

29. OR $\nless$ 8,26 g; 25,7 mm; *tetrassarion*; fragm. (ruptă). Inv. T-115/34.

Av. [A]VTC [K]AIC [M A – VP AN]TΩNEINOC (din dr. sus); bust laureat, drapat și cuirasat, spre dr.

Rv. [MHT]POΠ ΠO – [N] – TOV [T]OMΕ[ΩC]; în câmp st. Γ; Zeus pe tron cu spătar spre st., ținând în mâna dr. întinsă patera iar în mâna st. sceptrul.

Regling, p. 756, nr. 2925, per. I, anii 196-203/4.

30. OR $\nless$ 5,38 g; 23,7 mm; *triassarion*; foarte uzată, corodată. Inv. T-115/35.

Av. [AVT]C KAIC M [A – VP ANTΩNEINOC]; bust laureat, drapat și cuirasat, spre dr.

Rv. [...] OΠ [...] TOMEΩC; în câmp dr. Γ; Nike spre dr., ținând în mâna dr. ridicată cunună iar în mâna st. ramură de palmier.

Cf. Regling, p. 757, nr. 2927-2929, per. I, anii 196-203/4.

31. OR $\nless$ 5,20 g; 24,1 x 21,9 mm; *triassarion*; foarte uzată, corodată. Inv. T-115/36.

Av. A[V•] K•M [•AV• – ANT]ΩNEINO – C•CE; cap laureat, spre dr.

Rv. MHTP ΠO – N TOM[Ε]ΩC; în câmp st. B; Asklepios frontal, cu capul spre st., ținând cu mâna dr. toiagul cu șarpele încolăcit, iar mâna st. pe veșmânt.

Regling, p. 759, nr. 2935, per. I, anii 196-203/4.

32. OR $\uparrow$ 4,25 g; 21,1 mm; *diassarion*; foarte uzată, corodată; urme de lovituri în flan. Inv. T-115/37.

Severus Alexander

Av. AVT K M AVP CEV – AΛEZANΔPOC; cap laureat, spre dr.

Rv. [MHTPO]Π ΠONT – [OV•] TOME – [ΩC]; în ex. [Δ]; împăratul laureat, drapat și cuirasat pe cal la pas spre dr., ridicând mâna dr. spre salut; în mâna st. ține sceptrul, în diagonală.

Regling, p. 831, nr. 3253.

33. OR $\nearrow$ 8,62 g; 25,2 x 23,8 mm; *tetrassarion*; foarte corodată, cavități în flan. Inv. T-115/39.

Av. AVT K M AVP CEVH AΛEΞANΔPOC; cap laureat, spre dr.

Rv. MHTPO Π – [O – NTO]V T; în ex. OMEΩC; în câmp jos Δ; vas decorat cu două ramuri de palmier („coroană de premiu”) așezat pe o masă ceremonială dispusă în diagonală spre dr.

Regling, p. 836, nr. 3276 var. (altă distribuție a legendei reversului).

34. OR ⚡ 11,35 g; 26,9 x 25,4 mm; *tetrassarion*; porțiune exfoliată pe revers.

Inv. T-115/38.

Severus Alexander: Iulia Mamaea

Av. IOVΛIA – MAMAIA AVT; bust drapat, spre dr.

Rv. MHTPO ΠION – TOY TOMΕΩC; în câmp st. jos Γ; Artemis cu dublu-chiton scurt, manta și cizme spre dr., cu mâna dr. spre tolba cu săgeți și în mâna st. întinsă ținând arcul; în spatele său, câine alergând spre dr.

Regling, p. 839, nr. 3295.

35. OR ⚡ 7,38 g; 24,1 x 21,9 mm; *triassarion*. Inv. T-115/40.

Maximinus Thrax

Av. [AVT MAIM]EINO C EVCE A; bust laureat, cuirasat, cu *paludamentum*, scut și lance, spre st.

Rv. MHTPO ΠO[...]; în câmp (st. sus ?), [Δ]; zeitate în picioare spre st., ținând în mâna dr. spice (?).

Cf. Regling, p. 842, nr. 3306 (Demetra).

36. OR ⚡ 7,23 g; 27,8 x 25,5 mm; *tetrassarion*; perforată, margine ruptă, foarte uzată. Inv. T-115/41.

Maximinus Thrax: Maximus Caesar

Av. [•Γ• IOV]Λ OVHP MAIMOC [•] KAIC [•]; bust drapat și cuirasat, spre dr.

Rv. MHTPO ΠION[T – OV] TOMΕΩ; în câmp st. Δ; Tyche cu *calathos*, în dublu-chiton, spre dr., ținând sceptru lung și *cornucopia* iar piciorul stâng deasupra lui Pontos (culcat spre dr. pe veșmânt, capul întors, la cap clești de crab, ținând în fiecare mână câte un obiect nedeslușit, posibil scoică lungă respectiv fir de trestie).

Regling, p. 853, nr. 3351.

37. OR ⚡ 9,09 g; 27,9 x 26,6 mm; *tetrassarion*; uzată, corodată. Inv. T-115/42.

Av. [Γ IO]VΛ OVHP MA[IM]OC KAIC; cap spre dr.

Rv. MHTPO ΠO – [N] TO[MEΩ]; în câmp st. B; Asklepios frontal, cu capul spre st., ținând în mâna dr. toiagul cu șarpele încolăcit.

Regling, p. 855, nr. 3360.

38. OR ⚡ 2,89 g; 21,6 mm; *diassarion*; perforată de coroziune. Inv. T-115/43.

CALLATIS

Perioada autonomiei

Av. anepigraf; capul lui Dionysos, încununat cu iederă, spre dr.; contramarcă rotundă: capul Artemidei, spre dr.

Rv. [KA]ΛΛΑ; dedesubt, cunună de iederă cu inscripția ΠΟΥ / ΛΕΙ[?]; în dr., thyrsos.

Pick, –.

Ruzicka, 1913, p. 9, nr. 222b (cu [ΠΟΥ.] / ΛΕΙ (?)).

39. AE ↑ 6,23 g; 22,7 x 20,9 mm; foarte uzată. Inv. T-115/5.

Av. ca mai sus; contramarcă rotundă: cap neprecizat (cu coif?), spre dr.

Rv. legendă ilizibilă.

Cf. Pick, p.100-101, nr. 218-224 (tip general).

40. AE ↑ 4,24 g; 19,6 mm; foarte uzată, avers foarte corodat. Inv. T-115/6.

Av. ca mai sus, dar fără contramarcă.

Rv. ilizibil; urmele a trei (?) contramărci, dreptunghiulare, neprecizate.

Cf. Pick, p.100-101, nr. 218-224 (tip general).

41. AE 3,34 g; 19,8 x 18,2 mm; foarte corodată. Inv. T-115/7.

Av. anepigraf; capul Athenei, cu coif corintic, spre dr.

Rv. [ΚΑΛΛΑ], încadrată de spic de grâu spre dr. (sus) și măciucă spre dr. (jos); dedesubt, monogramă (?) neprecizată.

Cf. Pick, p. 103, nr. 238.

42. AE ↘ 2,41 g; 14,5 x 13,5 mm; uzată, patină ruginie. Inv. T-115/8.

Perioada romană

Filip Arabul

Av. AVT M IOV[Λ – ΦΙΛΙ]ΠΠΟΥ[Ε] AVΓ; bust laureat, drapat și cuirasat, spre dr.

Rv. KA[ΛΛΑΤ] – I – ANQN; în ex. E; zeități (Hades/Serapis?) pe tron spre st.

Cf. Pick, p. 121, nr. 348.

43. OR ↗ 11,75 g; 30,2 x 28,4 mm; *pentassarion*; foarte uzată; defect de baterie. Inv. T-115/9.

ODESSOS

Perioada romană

Gordian III și Tranquillina

Av. AVT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟΥC [AVΓ CΕ] (AVΓ în ligatură); busturile aflate al lui Gordian III (st.) și al Tranquillinei (dr.).

Rv. ΟΔΗ – C – CEITΩΝ; în câmp st. E; Athena spre st., ținând în mâna dr. bufnița, brațul stâng este rezemat de sulică; în spate, scurt rotund, rezemat de picior.

Pick 1910, p. 583, nr. 2386.

44. OR $\nearrow$ 11,04 g; 26,4 x 26,4 mm; *pentassarion*. Inv. T-115/44.

MARCIANOPOLIS (?)

Septimius Severus

(Flavius Ulpianus, anii 208-210)

Av. legendă ilizibilă; bust laureat, drapat și cuirasat, spre dr.

Rv. [...] O[V]ΛΠΙΑΝΟ[V] – [...]; Concordia cu *calathos* spre st., ținând patera și *cornucopia*.

Cf. Pick, p. 205, nr. 580.

Cf. SNG Budapesta, III. *Moesia Inferior*, p. 22, nr. 73.

45. OR $\swarrow$ 11,27 g; 28,8 x 27,6 mm; *pentassarion*; foarte uzată; descentrată.

Inv. T-115/45.

THRACIA (Regatul de la Tylis)

Cavarus (?)

Av. anepigraf; capul lui Hermes, cu *petassos*, spre dr.

Rv. ΒΑΣΙ – [ΚΑΥΑ]; caduceu înaripat.

Cf. Mušmov, p. 235, nr. 156, anii c. 278-213 a. Chr.

SNG-BM, nr. 199, anii c. 225-218 a. Chr.

46. AE $\swarrow$ 0,76 g; 11,4 mm; fragm.; revers descentrat. Constanța-Parcul catedralei. Inv. T-115/46.

ANCHIALOS

Antoninus Pius

Av. [AVT] KAICAP – ANTΩNINOC; cap laureat, spre dr.

Rv. ANXIA – [ΛΕ]ΩΝ; Heracles spre dr., ținând măciuca, blana leului și (?) arcul.

Strack 1912, p. 222, nr. 421.

47. AE $\swarrow$ 3,72 g; 19,7 x 18,7 mm; *diassarion*; uzată, ușor corodată.

Inv. T-115/47.

MACEDONIA

Perioada romană

THESSALONIC

Augustus: Tiberius

Av. TIBEPIOΣ – [K]AΙΣAP (din dr. jos); capul lui Tiberius, spre dr.
 Rv. ΘΕΣΣ[ΑΛΟΝ] – ΙΚΕΩΝ; capul lui Augustus, laureat, spre dr.
 RPC, I, p. 300, nr. 1565, a. C. 4-14 p. Chr.
 48. AE ↑ 7,36 g; 21,8 x 20,5 mm; uzată. Inv. T-115/48.

MYSIA
 CYZIC

Perioada autonomiei

Av. anepigraf; capul zeiței Kore Sotéira cu cunună de spice, spre dr., în cerc perlat.
 Rv. KI / / ΖΙ, în cunună de stejar; în ex. γ.
 Cf. SNG Tübingen, IV. *Mysien-Ionien*, nr. 2261 (altă monogramă), anii c. 200-50 a. Chr.
 Cf. SNG France, V, *Mysie*, nr. 462 (dar altă monogramă) sau 470 (dar Σ în ex.), sec. II-I a. Chr.
 49. AE ↗ 3,70 g; 16,8 x 15,7 mm; foarte uzată. Inv. T-115/49.

BITHYNIA
 IULIOPOLIS

Maximinus Thrax: Maximus Caesar

Av. Γ ΙΟV ΟVH ΜΑΣΙΜ[ΟC]Κ; bust drapat, spre dr.
 Rv. [ΙΟV]ΛΙΟΠ – ΟΛΕΙΤΟΝ; vultur frontal pe fulger, cu capul spre st., ținând cunună în cioc.
 Mionnet, Suppl. 5, p. 75-76, nr. 386.
 50. AE ↗ 6,77 g; 23,4 x 21,9 mm. Inv. T-115/50.

Monede grecești și provinciale neprecizate

Av. Cap bărbos spre dr.
 Rv. Legendă ilizibilă; spic (?).
 51. AE 4,13 g; 14,7 x 13,6 mm; flan foarte gros (c. 4,5 mm). Inv. T-115/52.

Av. Cap laureat spre dr.
 Rv. Ilizibil.
 52. AE 0,43 g; fragm. (c. ¼ monedă). Constanța-Parcul catedralei.
 Inv. T-115/53.

Ilizibilă.
 Perioada romană.
 53. AE 4,51 g; 20,5 mm; pe av. urmă de contramarcă dreptunghiulară.
 Inv. T-115/51.

Cele mai vechi din lot sunt cele trei monede histriene turnate, de tipul „cu

roată”³, cel mai bine reprezentat în descoperirile izolate de la Tomis⁴ pentru perioada anterioară deschiderii monetăriei proprii, în care s-a manifestat o dominație economică a Histriei asupra coloniei mai sudice. Două dintre piesele prezentate mai sus (nr. 1-2) sunt de dimensiuni medii, ce se înscriu în a III-a grupă a clasificării stabilite de C. Preda, grupă din care se cunosc cele mai multe exemplare⁵. Exemplarul nr. 3 face parte din categoria, mai rar întâlnită, a celor mai mărunte piese, ce se plasează în prima grupă de clasificare, cu diametru mai mic de 10 mm și greutate sub 1 g. Tot de la Histria provine o monedă din seria timpurie, cu efigia lui Apollo pe avers – inspirată poate de iconografia monedelor macedonene de bronz⁶ – care e reprezentată în tezaurul de la Fedești, jud. Vaslui. Exemplarul nostru este singurul atestat până acum la Tomis, iar raportarea la cele peste 250 de piese de acest tip descoperite la Histria⁷ este sugestivă pentru situația pătrunderii numerarului histrian de bronz la Tomis în a doua jumătate a sec. IV a. Chr.

Cele 34 de monede tomitane, reprezentând aproape 40% din exemplarele cu proveniență constănțeană aflate la Institutul de Arheologie și peste 11% din eșantionul general Tomis⁸, aduc o contribuție certă la cunoașterea monetăriei orașului, prin introducerea în circuitul științific al unor tipuri sau variante rare sau chiar necunoscute, fie evidenței lui K. Regling, fie statisticii descoperirilor ulterioare din acest sit⁹.

Cea mai timpurie este o piesă cu flan mare de tip Dioscuri (nr. 5) care reprezintă faza târzie a primei perioade de activitate „autonomă” a atelierului¹⁰ și

³ În total la IA se află 4 monede de acest tip provenite de la Constanța, una făcând parte din alt fond.

⁴ Am consemnat 40 ex., majoritatea descoperite în cursul cercetărilor sistematice de la parcul catedralei constănțene (30 ex.): OCHEȘEANU, PAPUC 1976, 216, nr. 511-512; SCORPAN 1980, 31, tab. III, nr. 1-28; OCHEȘEANU, DICU 1983, 443, nr. 9-10.

⁵ PREDA 1960, 27; PREDA 1998, 61.

⁶ Stabilirea filiației efigiei lui Apollo a prilejuit o încadrare cronologică mai precisă a emiterii acestui tip histrian, cu *terminus post quem* în circa 339 a. Chr., anul conflictului scito-macedonean: MITREA, BUZDUGAN 1984, 36; MITREA, BUZDUGAN 1989, 17; LUNGU, POENARU BORDEA 2000, 292 și notele 62-63.

⁷ ISVORANU 2009, tabelul statistic de la p. 99 și cap. XII.6. *Repertoriul descoperirilor monetare izolate de la Histria și împrejurimi*, p. 735-737.

⁸ Pentru raportările cantitative la eșantionul Tomis v. *ibidem*, cap. XII.4. *Repertoriul descoperirilor monetare izolate de la Tomis și împrejurimi*, p. 574-725, cu întreaga bibliografie (mai jos *Repertoriul...*).

⁹ Dosarului statisticii circulației monetare tomitane ar trebui în principiu adăugate toate monedele cunoscute ca emise de Tomis, inclusiv exemplarele de colecție și în mod cert cele catalogate de Regling, care evident au circulat pe piața orașului. Nefiind însă posibilă o investigație exhaustivă, având în vedere importanța cunoașterii contextului descoperirii acestora – implicit aflarea lor în formă teaurizată sau izolată – pentru analiza circulației monetare, rezultatul ar fi tot parțial, supus interpretărilor estimative. Ne-am limitat așadar la înregistrarea pieselor monetare cu loc sigur de proveniență, în vederea unei estimări cantitative bazate pe ponderea reprezentării diferitelor emisiuni, nominaluri și tipuri monetare în eșantionul general.

¹⁰ Încadrată cronologic în intervalul cuprins între deschiderea atelierului monetar (mijlocul sec. III a. Chr.) și prima jumătate a veacului al II-lea: REGLING 1910, 597 și 646, nr. 2460.

se datează cel mai probabil spre mijlocul sec. II a. Chr., tipul fiind anterior cunoscut la Tomis prin doar două exemplare¹¹. Alte patru monede aparțin celei de-a doua perioade de autonomie, sensibil mai scurtă, corespunzând celei de-a doua jumătăți a sec. II a. Chr., în care valoarea intrinsecă a monedei orașului se diminuează în condițiile scăderii în greutate atât a nominalului de bază cât și a divizionarelor sale¹², urmare a reformei nominalurilor de la mijlocul acestui veac¹³. Două piese reprezintă varianta redusă în greutate a nominalului principal (tipul Zeus/„protome înstelate”; nr. 6-7), din care mai erau cunoscute 20 ex., iar alte două exemplare, teoretic divizionare dar cu greutate „întreagă”, pe revers redând două stele cu șase (nr. 8) respectiv opt raze (nr. 9), se adaugă celor 23 ex. consemnate statistic anterior. O emisiune mai rară cu efigia Demetrei, atestată până acum de doar trei exemplare¹⁴, pe revers cu numele de monetar ΛΥCΙ[...] (nr. 10, variantă la tipul Regling 2491), datează din ultima perioadă de autonomie a atelierului (sfârșitul sec. II – circa 72 a. Chr.).

Din perioada romană trei monede nu au efigie imperială și reprezintă, cu o singură excepție, emisiuni pentru prima dată atestate factic în circulația monetară de la Tomis; pe revers numele orașului este redat în forma TOMITΩN/TOMEITΩN. Conform cronologiei lui Regling, cel mai timpuriu exemplar datează probabil din epoca Flavilor¹⁵ (nr. 11), alte două fiind încadrate perioadei Antoninilor (nr. 12¹⁶-13). Pe două piese ilizibile s-au aplicat contramărci rectangulare cu inscripțiile TOM și B (pe aceeași parte a flanului; nr. 14) respectiv TOM (nr. 15, în acest caz fiind vorba de o monedă cu efigie imperială încă vizibilă), acestea fiind, de asemenea, singurele cu proveniență constănțeană cunoscute¹⁷. Inițial datate de Regling în perioada Elagabal-Severus Alexander, aceste piese contramarcate, cu marcă valorică, par a se integra unui fenomen specific politicii monetare a Metropolei Pontului în epoca dinastiei Antonine, succedând dealtfel unei alte categorii de monede reintroduse în circulație în mod similar, ce poartă însă prescurtarea numelui împăratului. În lotul nostru există o asemenea piesă contramarcată în vremea lui Traian, cu inscripția TPA (nr. 20). Sub Traian, Tomisul deținea statutul de principal furnizor de numerar provincial al regiunii, iar ca sediu administrativ al provinciei a avut privilegiul celebrării fondării monumentului de la Adamclisi în 109, fapt sugerat în primul rând de

¹¹ POPESCU, IONESCU 1996, 323, nr. 2; TALMAȚCHI 2000-2001, 195, nr. 254.

¹² REGLING 1910, 605-606.

¹³ Reforma nominalurilor marchează trecerea în ce-a de-a doua perioadă de activitate a atelierului tomitan autonom: moneda de valoare nominală mare, cântărind peste 8 g (tipul Marele Zeu/vultur în cunună), având ca subdiviziuni treimi, pătrimi și șesimi cu iconografie diferită, este înlocuită de un nominal principal ceva mai „ușor” (tip Zeus/protome înstelate, c. 6,90 g) care la un moment dat, după Regling (p. 605), își reduce greutatea cu aproape jumătate, fiind secondat de un hemi-nominal cunoscut din două emisiuni (tip cap Zeus/două stele cu șase sau opt raze), în cazul căruia se produce același fenomen.

¹⁴ TALMAȚCHI 2002-2003, 368, nr. 45; TALMAȚCHI, CLIANTE 2006-2007, 15, nr. 20; o a treia piesă, cu numele prescurtat al monetarului MENE, se află la IA (col. St. Georges, inv. 235/607).

¹⁵ REGLING 1910, 609.

¹⁶ Posibil sub Hadrian, v. *ibidem*.

¹⁷ În descoperiri izolate.

inexistența tipului *tropaion* în alte monetării contemporane. Este unicul tip bățut la Tomis sub acest împărat și reprodus în emisiuni succesive în intervalul 109-117 p. Chr., după cum indică cele opt variante¹⁸ identificate. Un presupus *hiatus* în producția monetară tomitană, între sfârșitul domniei lui Nerva și anul inaugurării Trofeului, ar putea reflecta o perioadă de austeritate legată poate de războaiele dacice, oferind și o explicație a existenței monedelor contramarcate cu legenda TPA, unele dintre acestea fiind inițial emisiuni tomitane de la împărații flavieni și Nerva și uneori piese pseudo-autonome „preantonine”. Se cunosc și monede cu contramarca ΑΔΠΙ¹⁹, atestând reluarea acestei practici probabil într-un moment similar al domniei lui Hadrian. Apariția mărcii valorice în contramărci sugerează ipoteza că în a doua jumătate a sec. II – foarte probabil în cursul domniei lui Marcus Aurelius – monetăria tomitană a depășit perioadele cu deficit de monedă mărunță contramarcând piese mai vechi cu marca TOM și numerarul valoric B (2 *assaria*), teoretic echivalând nominal cu dupondiiul roman. Un argument este semnalarea unor monede cu contramarca inițială TPA, peste sau alături de care s-a imprimat TOM și B²⁰. Datarea noastră mai timpurie cu circa jumătate de secol este confirmată și de structura unui mic depozit funerar descoperit la Constanța, încheiat în vremea Severilor, conținând două piese contramarcate TPA și TOM/B²¹. Adăugăm că pentru perioada *post* Elagabal studii recente au semnalat o intensă activitate de suplimentare a mărunțișului provincial de bronz prin turnare, în cantități apreciabile, cu deosebire în cazul emisiunilor imperiale aceasta fiind în uz încă de la începuturile Principatului²².

Valoarea nominală a celor trei monede pseudo-autonome prezentate mai sus se înscrie teoretic, conform dimensiunilor, în zona numerarului mărunț, de cel mult 2 *assaria*. Dealtfel o reconstituire a sistemului monetar tomitan pe baza raporturilor nominale nu este ușor de realizat pentru epoca ce a precedat introducerea mărcilor de valoare, care mai târziu apar de regulă pe piesele de la 2 *assaria* în sus, raportare la care poate fi apreciată valoarea unității de bază (*assarion*). Afirmând concordanța valorică și nu ponderală cu asul roman și multiplii săi²³, pe baza studiilor metrologice asupra monedelor tomitane Regling realizase o schemă estimativă a valorilor nominale²⁴, pe care am urmat-o ca atare, cu reținerile de rigoare: *assarion* = 2,5-3,5 g (media a 34 ex. = 3,42 g); 1,5 *assaria* = 4 g (medie 3,92); 2 *assaria* = 4-7 g (medie 5,14); 3 *assaria* = 6-10 g (medie 7,72); 4 *assaria* = 10-13 g (medie 10,80); 4,5 *assaria* = 11-15 g (medie 12,31); medalioane = peste 15 g. Nu toate se emiteau simultan, adesea sistemului clasic bazat pe *assarion* și cei trei multipli ai săi adăugându-se ca excepții nominaluri

¹⁸ SÂMPETRU 1979, 367-375.

¹⁹ HOWGEGO 1985, 202, nr. 512 respectiv 217, nr. 569; GRĂMĂTICU, IONIȚĂ 2008; GRĂMĂTICU 2009, 157-159.

²⁰ Eadem, *op.cit.*, 159.

²¹ BUCOVALĂ 1991, 199, unde nu se precizează că este vorba de un depozit monetar; structura depozitului infirmă vechea datare a lui Regling (p. 673, nr. 2575) pentru contramarcarea acestor piese, în perioada Elagabal-Severus Alexander.

²² DIMA, TALMAȚCHI 2002, 63-78; DIMA, ELEFTERESCU 2009, 20-25 și 142-203.

²³ REGLING 1910, 625.

²⁴ *Ibidem*, 623-624.

intermediare, precum 1,5 *assaria* sub Severus Alexander și Filip Arabul (în ultimul caz acesta constituind de fapt unitatea de bază), 4,5 *assaria* la Septimius Severus și Gordian III, respectiv medalioane la acesta din urmă. De regulă însă se emiteau trei multipli de *assarion* (B, Γ și Δ), cel de-al 4-lea *assarion* fiind introdus în vremea lui Commodus. Nominalul de bază, nemarcat, era reprezentat cel mai frecvent de monedele bătute pentru cezari sau de cele pseudo-autonome târzii, tot astfel cum piesele de 2 și mai ales 3 *assaria* purtau cu predilecție efiile împărăteselor. Metrologic este dificil de explicat sistemul complementarității sau raporturilor ierarhice dintre emisiunile tomitane cu și fără efigie imperială. Pe baza situației statistice actuale, putem doar observa că din perioada imperială timpurie sunt cunoscute exemplare de nominal mare, cu subdiviziunile lor, pentru ambele categorii, pentru ca din epoca Antoninilor monedele pseudo-autonome să capete un rol secundar, reprezentând în genere masa monedelor mărunte, de până la 2 *assaria*.

Cele 23 de monede tomitane cu efigie de împărat din lotul nostru confirmă observația de mai sus, întrucât emisiunile iulio-claudiene sunt reprezentate de piese de modul mic, din vremea Antoninilor cea mai mare valoare intrinsecă având-o piesa de 3 *assaria* de la Commodus; în schimb, pentru intervalul Septimius Severus-Maximinus predomină piesele mari (sunt descrise șapte *tetrassaria*, trei *triassaria* și două *diassaria*), iar unitatea de bază nu este documentată. Cele două piese mărunte de tip OMONOIA-EYETHPIA (nr. 16-17), recent atribuite ipotetic lui Augustus (personificare a Abundantiei ?)²⁵, la fel și piesa bătută pentru Nero (nr. 18), sunt atestări în premieră pentru dosarul descoperirilor izolate de la Constanța-Tomis. De la Traian moneda cu trofeu echivalând ponderal cu 2 *assaria* (nr. 19) se adaugă altor trei consemnate anterior de eșantionul general²⁶, o noutate pentru statistică constituind în schimb piesa contramarcată TPA (nr. 20). Un *diassarion* și două *assaria* bătute sub Antoninus Pius (nr. 21-23) și două piese de 3 și 2 *assaria* de la Commodus (nr. 24-25) vin în completarea bilanțului, bine documentat și anterior, al acestor domnii²⁷, două exemplare (nr. 21 și 24) constituind variante la tipurile lui Regling. Două *tetrassaria* (nr. 26-27) din perioadele 193-203/4 și 204-210/11 p. Chr. ale domniei lui Septimius Severus se alătură altor cinci piese de acest nominal – cel mai bine reprezentat – deja cunoscute, iar dintre monedele cu efigia lui Caracalla (5 ex., nr. 28-32), toate emise în asociere cu Septimius Severus (196-203/4 p. Chr.)²⁸, menționăm primele piese de 3 *assaria* (nr. 30-31) atestate până acum. Dacă cele două *tetrassaria* de la Severus Alexander (nr. 33-34) nu constituie noutăți notabile, în colecția IA se află singurele două monede (de 3 *assaria*) cu efigia Iuliei Mamaea descoperite la Tomis, una dintre ele fiind editată cu acest prilej (nr. 35). Din

²⁵ RPC, Suppl. I, p. 25, nr. 1823, cu bibliografia mai veche; tipul este cunoscut în câteva variante; vezi de asemenea POENARU BORDEA, NICOLAE 1987, 90 și 99; IACOB 2003, 291-292.

²⁶ OCHEȘEANU, DICU 1983, 443, nr. 11; OCHEȘEANU, PAPUC 1975, 432, nr. 414; a treia piesă se află la IA (col. St. Georges, inv. 235/642).

²⁷ Eșantionul general Tomis consemna 15 ex. din timpul lui Antoninus Pius (6 ex. pentru Marcus Aurelius Caesar) și 8 piese de la Commodus.

²⁸ În colecția IA mai există 4 monede tomitane de la Caracalla, care se datează *post* 204.

Metropola Pontului mai provin trei monede de la Maximinus Thrax, un *tetrassarion* cu efigia împăratului (nr. 36) și două piese de 4 și 2 *assaria* bătute pentru cezarul Maximus (nr. 37-38), acestea din urmă suplimentând cu 50% numărul exemplarelor de acest nominal din statistica precedentă²⁹.

Callatis este reprezentată de patru monede din perioada autonomiei și una de la mijlocul sec. III p. Chr. Din prima categorie fac parte trei exemplare de tip Dionysos/cunună de iederă (nr. 39-41) emise spre mijlocul sec. III a. Chr. sau poate puțin anterior³⁰, ce suplimentează considerabil dosarul statistic³¹, cărora li se adaugă o mică piesă aparținând tipului târziu cu capul Athenei/spic și măciucă (nr. 42) emis în sec. I a. Chr., acum pentru prima dată documentat la Tomis, de unde se mai cunoaște un exemplar de tip Athena/cunună³². Moneda provincială (nr. 43), un *pentassarion* din ultimii ani de funcționare a monetăriei callatiene, prezintă un evident defect de batere, suprafața flanului fiind parțial încrețită în pliuri. Aceluiași nominal aparține și piesa bine conservată, cu „dublă-efigie”, bătută pentru Gordian III și Tranquillina la Odessos (nr. 44), de unde mai fuseseră înregistrate emisiuni de la Geta, respectiv Gordian III (2 ex.)³³. Ultima monedă din Moesia Inferior din lotul nostru (45), un *pentassarion* pe care am putut citi parțial numele guvernatorului Flavius Ulpianus, a fost emisă în anii 208-210 p. Chr. cel mai probabil la Marcianopolis, monetărie reprezentată în eșantionul general Tomis de încă 7 piese de la Septimius Severus, Geta, Elagabal, Severus Alexander (3 ex.) și Gordian III.

De pe teritoriul Thraciei provin două monede. Prima, din epoca preromană, respectiv din sec. III a. Chr. este o piesă mică cu efigia lui Hermes cu *petassos* pe av. și caduceu înaripat pe rv.³⁴; este vizibil fragmentul de legendă BAEI – [...] (nr. 46), ce pare a se identifica, după Mușmov³⁵, cu o emisiune a ultimului dinast celt de la Tylis, Cavarus, atestat în ultimul sfert al sec. III (c. 225-218 a. Chr.), ca ultim beneficiar al unui tribut anual de circa 80 de talanți plătit de Byzantion (Polybios, *Istorie*, IV, 46) și ca mediator al conflictului (încheiat în 219 a. Chr.) acestuia cu Rhodosul și regatul Bithyniei (Polybios, IV, 52) declanșat de către cetatea propontidică prin taxarea traficului comercial prin strâmtoarea Bosfor, pentru a acoperi deficitul datorat plății tributului mai sus menționat³⁶. Aflată mult la nord față de locul emiterii și probabil cu totul în afara ariei obișnuite de circulație³⁷,

²⁹ Eșantionul general Tomis înregistra pentru Maximus Caesar câte o monedă de 4, 3 și 2 *assaria*.

³⁰ Pentru cronologia bronzurilor callatiene timpurii, POENARU BORDEA 1968, 103-124 și POENARU BORDEA 2001, 567; vezi și unele reordonări cronologice la GRĂMĂȚICU 2009.

³¹ Se mai cunoșteau două asemenea piese descoperite la Tomis: KNECHTEL 1904, 11, 2; TALMAȚCHI, CLIANTE 2006-2007, 14, nr. 6.

³² KNECHTEL 1904, 11, 1.

³³ La IA, col. Saint Georges, inv. 235/791 (Geta); VERTAN 2002, 343, nr. 109 (Gordian și Serapis); TALMAȚCHI 2008, 238 (medalion).

³⁴ Asemănător stilistic și iconografic monedelor tomitane tip Hermes/caduceu din perioada timpurie a funcționării atelierului tomitan.

³⁵ MUȘMOV 1927, 235, nr. 156, anii c. 278-213 a. Chr.

³⁶ PIPPIDI 1958, 23-27; DANOV 1976, 429-430.

³⁷ Centrul „regatului” de la Tylis a fost ipotetic localizat undeva în depresiunea sud-balcanică, în zona cursului superior al Tundzei, situat ca latitudine aproximativ în dreptul Mesambriei și Apolloniei; DANOV 1976, 424.

asemenea piesă rară, constituie o premieră pentru Tomis și implicit pentru zona litorală dobrogeană. Prezența ei se datorează cel mai probabil circulației persoanelor, poate într-un context al relațiilor orașelor vest-pontice cu sudul Balcanilor și bazinul egeean³⁸, legat de războiul comercial al cerealelor și pentru controlul Strâmțurilor. Evenimentul, petrecut în sec. III a. Chr., a implicat forțe precum regatele elenistice macedonean, seleucid și ptolemaic, cel bosporan al Spartokizilor precum și puterea maritimă a Rhodosului³⁹. Cea de-a doua monedă (nr. 47), un *diassarion* destul de uzat bătut la Anchialos, este cel dintâi exemplar pentru Antoninus Pius cunoscut la Tomis⁴⁰.

Macedonia este reprezentată de o emisiune din Thessalonice pentru Tiberius Caesar (nr. 48), o noutate absolută nu numai pentru circulația monetară de la Tomis ci, din câte cunoaștem, și pentru întreg teritoriul dobrogean. Tot astfel și piesa bithyniană din Iuliopolis cu efigia cezarului Maximus, pentru care nu am găsit corespondent în cataloagele de specialitate, cu excepția unei descrieri sumare, neînsoțită de ilustrație, din vechea lucrare a lui Mionnet (nr. 50), tipul nefiind atestat în zona Dunării de Jos, deși la Tomis monedele din Bithynia sunt relativ bine reprezentate pentru această perioadă⁴¹.

Ultima monedă identificată la care ne referim (nr. 49), bătută în sec. II-I a. Chr. la Cyzic (Mysia), cu efigia Korei Sotéira, cu titulatura orașului încadrată în cunună de stejar și cu monogramă, se înscrie de asemenea în rândul emisiunilor puțin cunoscute zonei litoralului dobrogean, chiar dacă la Tomis se mai semnalase o piesă cyziciană din perioada preromană, din păcate fără descriere⁴². În schimb pentru hinterland tipul ca atare este bine documentat în tezaurul de la Curcani, jud. Călărași, compus din 36 de exemplare, cu monograme diferite⁴³.

Catalogul mai descrie trei piese monetare în stare foarte slabă de conservare sau fragmentară, pe care nu le-am putut identifica, câteva elemente permițând totuși largă încadrare în epoca preromană (nr. 51-52) respectiv în perioada sec. I-III p. Chr. (nr. 53).

În încheiere menționăm și un fragment de vârf de săgeată cu trei muchii aflat în același fond ca și monedele de mai sus; nu l-am inclus catalogului întrucât starea precară de conservare (tubul de înmănușare nu s-a păstrat) nu ne-a permis a stabili dacă a fost utilizat ca obiect cu valoare monetară (pl. IV, anexa).

³⁸ La contextul menționat s-ar putea integra și informația lacunară privind prezența în împrejurimile Tomisului a unor emisiuni de bronz din Rhodos și Ephes: MITREA 1970, 467-468, nr. 4.

³⁹ PIPPIDI 1958, 23-24, cu bibliografia; PIPPIDI 1965, 221-224.

⁴⁰ Eșantionul Tomis mai cuprinde două monede din Anchialos, emise pentru Maximinus: OCHEȘEANU, PAPUC 1973, 355, nr. 119; VERTAN 2002, 343, nr. 102.

⁴¹ În special emisiunile din Nicaea, vezi *Repertoriul...*, 609.

⁴² MITREA 1973, 139, nr. 7; MITREA 1973², 405, nr. 7.

⁴³ Între care nu am reușit să identificăm pe cea de pe reversul piesei noastre; PREDA 1966, 363-374.

BIBLIOGRAFIE

BUCOVALĂ 1991 – M. Bucovală, *Découvertes récentes dans les nécropoles de Tomis (Ière partie)*, Dacia, N.S. 35 (1991), 189-199.

DANOV 1976 – H.M. Danov, *Tracia antică*, București, 1976.

DIMA, TALMAȚCHI 2002 – M. Dima, G. Talmațchi, *Monede de bronz din tezaurul de la Canlia, com. Lipnița, jud. Constanța*, în Simpozion de Numismatică Chișinău 2001 (2002), 63-78.

DIMA, ELEFTERESCU 2009 – M. Dima, D. Elefterescu, *Monnaies de Durostorum-Ostrov (4e siècle av. J.-C. – 6e siècle ap. J.-C.)*, Wetteren, 2009.

GRĂMĂTICU 2009 – Steluța Grămăticu, *Contribuții la cunoașterea activității monetare a atelierelor grecești vest-pontice pe baza monedelor din Colecția „Maria și Dr. George Severeanu”*, teză de doctorat (mss), București.

GRĂMĂTICU, IONIȚĂ 2008 – Steluța Grămăticu, V. Ioniță, *Monede grecești contramarcate cu TPA și ΑΔΠΙ*, comunicare la Al XXV-lea Simpozion Național de Numismatică, Alexandria, 29-31 mai 2008.

HOWGEGO 1985 – C.J. Howgogo, *Greek Imperial Countermarks, Studies in the provincial coinage of the Roman Empire*, Londra, 1985.

IACOB 2003 – Mihaela Iacob, *Noi descoperiri de monede tomitane în Dobrogea. Atelierul monetar tomitan în epoca romană*, Peuce, S.N., 1 (14) (2003), 283-340.

ISVORANU 2009 – Th. Isvoranu, *Contribuții la studiul circulației monetare la Tomis pe baza colecției Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” (sec. VI a. Chr. – VII p.Chr.)*, teză de doctorat, București (în curs de publicare).

KNECHTEL 1904 – W. Knechtel, *Câteva monete antice inedite din Dacia și Moesia*, BSNR, I (1904), 10-14.

LUNGU, POENARU BORDEA 2000 – Vasilica Lungu, Gh. Poenaru Bordea, *Un trésor de monnaies d'Istros découvert à Orgamé*, în *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques, Hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, București, 2000, 282-300.

MIONNET – Th. E. Mionnet, *Description des médailles antiques, grecques et romaines, I-VII*, Paris, 1806-1808. Supplément, I-IX, Paris, 1819-1837.

MITREA 1970 – B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, Dacia N.S. 14 (1970), 465-482.

MITREA 1973 – B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, SCIV 24 (1973), 1, 133-152.

MITREA 1973² – B. Mitrea, *Découvertes de monnaies antiques et byzantines dans la République Socialiste de Roumanie*, XVI, Dacia N.S. 17 (1973), 399-416.

MITREA, BUZDUGAN 1984 – B. Mitrea, C. Buzdugan, *Un tezaur de monede istriene descoperit în Moldova*, SCN 8 (1984), 25-36.

MITREA, BUZDUGAN 1989 – B. Mitrea, C. Buzdugan, *Tezaurul de la Fedești (Moldova)*, SCN 9 (1989), 11-22.

MUȘMOV 1927 – N.A. Mușmov, *Les monnaies des rois thraces*, Sofia, 1927.

OCHEȘEANU, DICU 1983 – R. Ocheșeanu, P.I. Dicu, *Monede antice și bizantine din Dobrogea*, BSNR, 75-76 (1981-1982), 1983, 441-455.

OCHEȘEANU, PAPUC 1973 – R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea*, II, Pontica 6 (1973), 351-381.

OCHEȘEANU, PAPUC 1975 – R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea*, IV, Pontica 8 (1975), p. 429-446.

OCHEȘEANU, PAPUC 1976 – R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea*, V, Pontica 9 (1976), 215-235.

PETAC, SUTZU 2005 – E. Petac, *La Collection M.C. Sutz (Bibliothèque de l'Académie*

Roumaine, Bucarest). I. Istros, Kallatis, Tomis, Wetteren, 2005.

PIPPIDI 1958 – D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958.

PIPPIDI 1965 – D.M. Pippidi, *Străinii de peste mări*, la D. Berciu, D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei, I, Geți și greci la Dunărea de Jos, din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, București, 1965.

POENARU BORDEA 1968 – Gh. Poenaru Bordea, *Un tezaur de monede callatiene din perioada autonomiei*, SCN 4 (1968), 103-125.

POENARU BORDEA 2000 – Gh. Poenaru Bordea, *Atelierul monetar al cetății Istros în perioada autonomiei*, în *Simpozion de Numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul*, Chișinău, 28-30 mai 2000. Comunicări și Note, București, 2001, 9-33.

POENARU BORDEA 2001 – Gh. Poenaru Bordea, subcap. e. *Emisiunile monetare*, la Al. Avram, Gh. Poenaru Bordea, *Coloniile grecești din Dobrogea*, în *Istoria Românilor, I, Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, 557-571.

POENARU BORDEA, NICOLAE 1987 – Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, *Monede rare și inedite din Moesia Inferior. Tomis. I. De la Augustus la Commodus*, BSNR, 77-79 (1983-1985), 1987, 89-107.

POPESCU, IONESCU 1996 – A. Popescu, M. Ionescu, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea*, BSNR, 86-87 (1992-1993), 1996, 323-328.

PREDA 1960 – C. Preda, *Monedele histriene cu roata și legenda IET*, SCN 3 (1960), 21-38.

PREDA 1966 – C. Preda, *Câteva tezaure monetare antice descoperite în Regiunea București*, SCIV 17 (1966), 2, 363-374.

PREDA 1998 – C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998.

REGLING 1910 – K. Regling, la B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, I, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin 2 (1910), 587-917.

RUZICKA 1913 – L. Ruzicka, *Unedierte Münzen von Kallatis aus meiner Sammlung*, Berlin, 1913.

SÂMPETRU 1979 – M. Sâmpetru, *Trofeul lui Traian de la Adamclisi pe monede ale orașului Tomis*, SCIVA 30 (1979), 3, 367-375.

SCORPAN 1980 – C. Scorpan, *Vârfuri de săgeți – semne premonetare și monede histriene cu „roata” descoperite la Tomis*, SCN 7 (1980), 25-34.

STRACK 1912 – M. Strack, la F. Münzer, M. Strack, *Die antiken Münzen von Thrakien, I, Die Münzen der Thraker und der Städte Abdera, Ainos, Anchialos*, Berlin, 1912.

TALMAȚCHI 2000-2001 – G. Talmațchi, *Monede autonome histriene, tomitane și callatiene descoperite în Dobrogea*, ArhMold 23-24 (2000-2001), 183-197.

TALMAȚCHI 2002-2003 – G. Talmațchi, *Descoperiri premonetare și monetare în Dobrogea (sec. VI-I a.Chr.)*, Pontica 35-36 (2002-2003), 357-394.

TALMAȚCHI, CLIANTE 2006-2007 – *Descoperiri de semne monetare, monede grecești autonome și macedonene în Tomis, apărute în urma săpăturilor arheologice*, CN 12-13 (2006-2007), 13-26.

TALMAȚCHI 2008 – G. Talmațchi, *A medallion of Gordian III discovered at Tomis (Constanța)*, în *Acta Musei Varnensis*, VII, 1 (2008), 238-241.

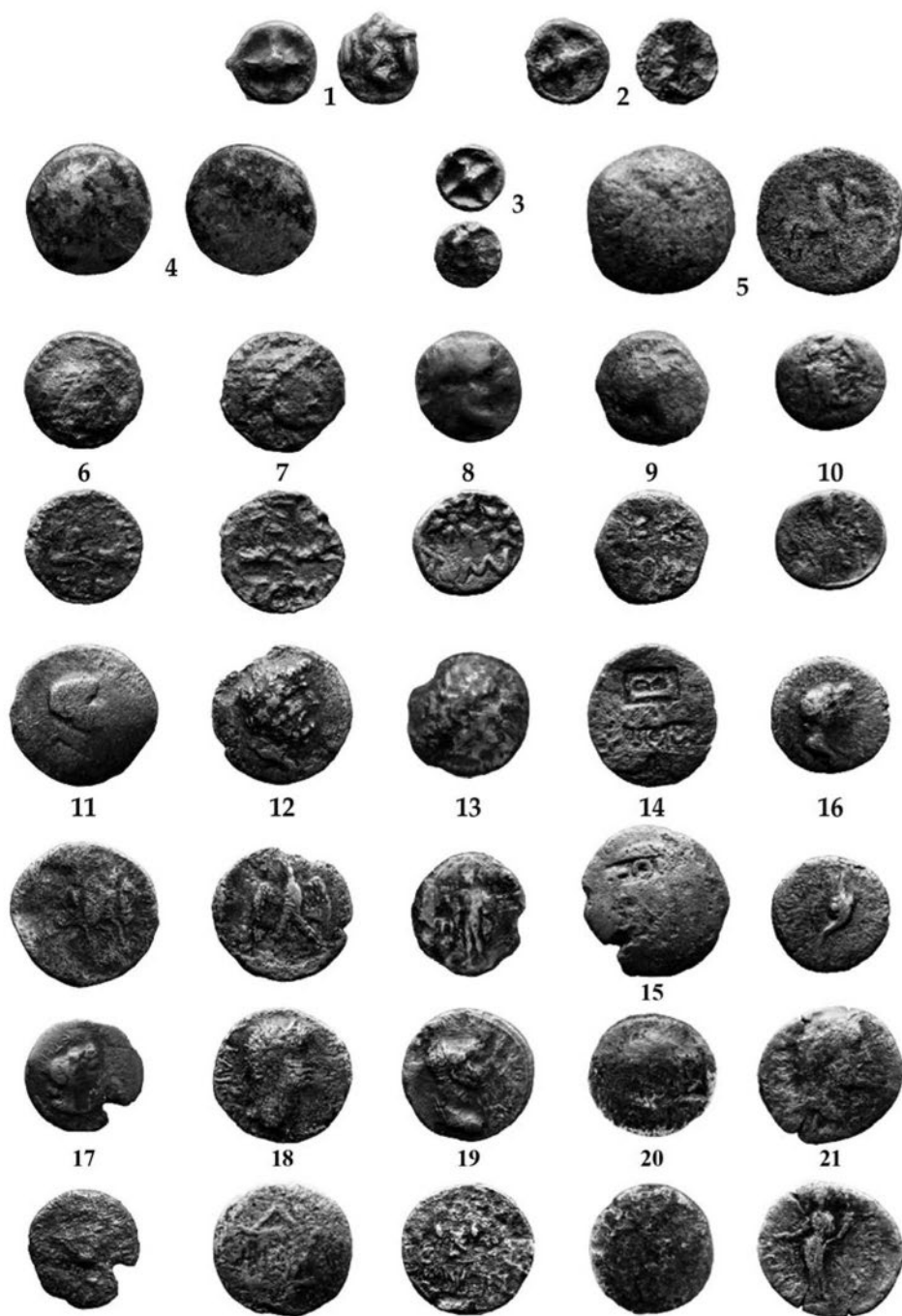
VERTAN 2002 – Antoaneta Vertan, *Circulația monetară în Dobrogea romană (secolele I-III)*, Cluj-Napoca.

ABREVIERI

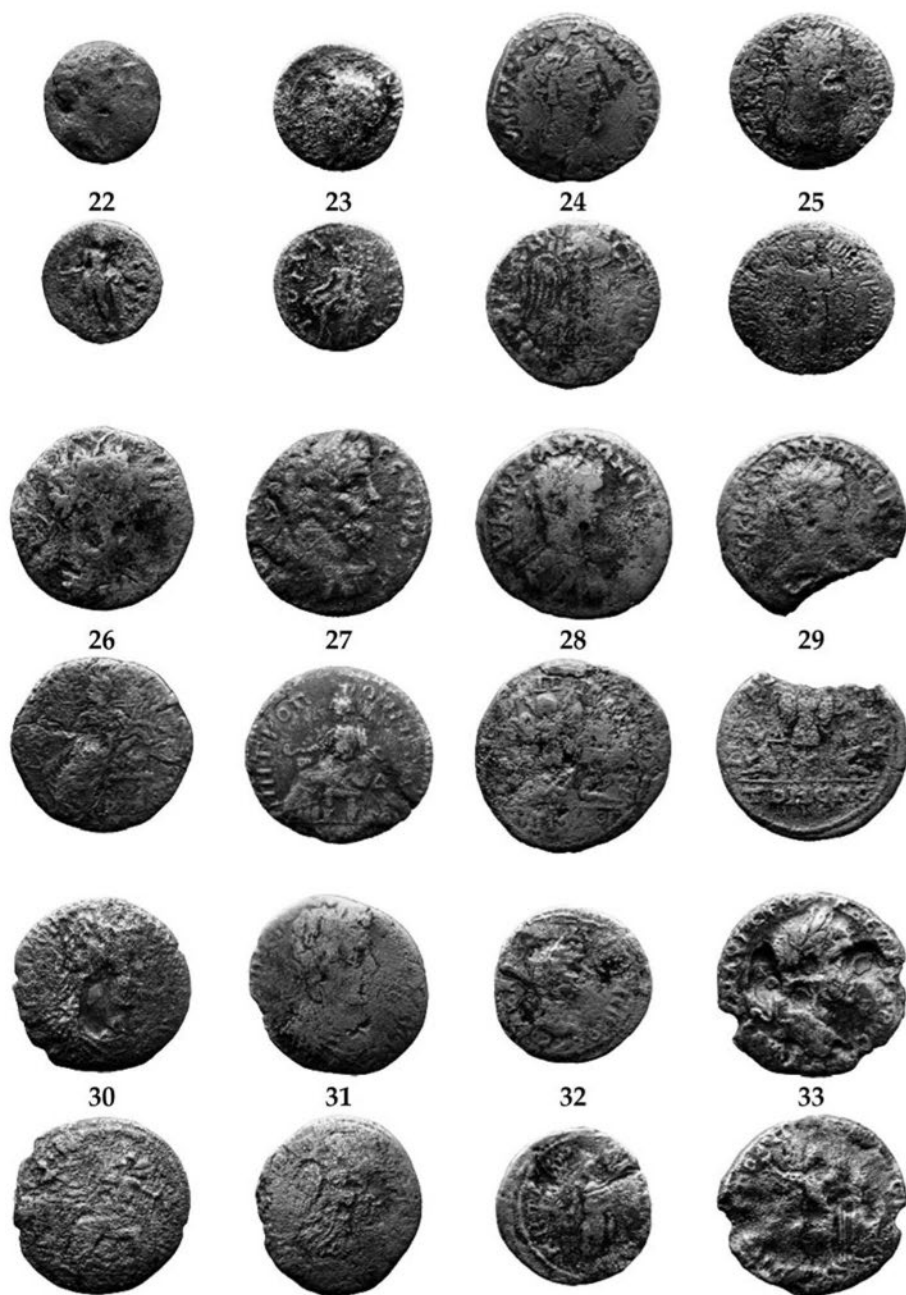
Pick, Regling

B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*,

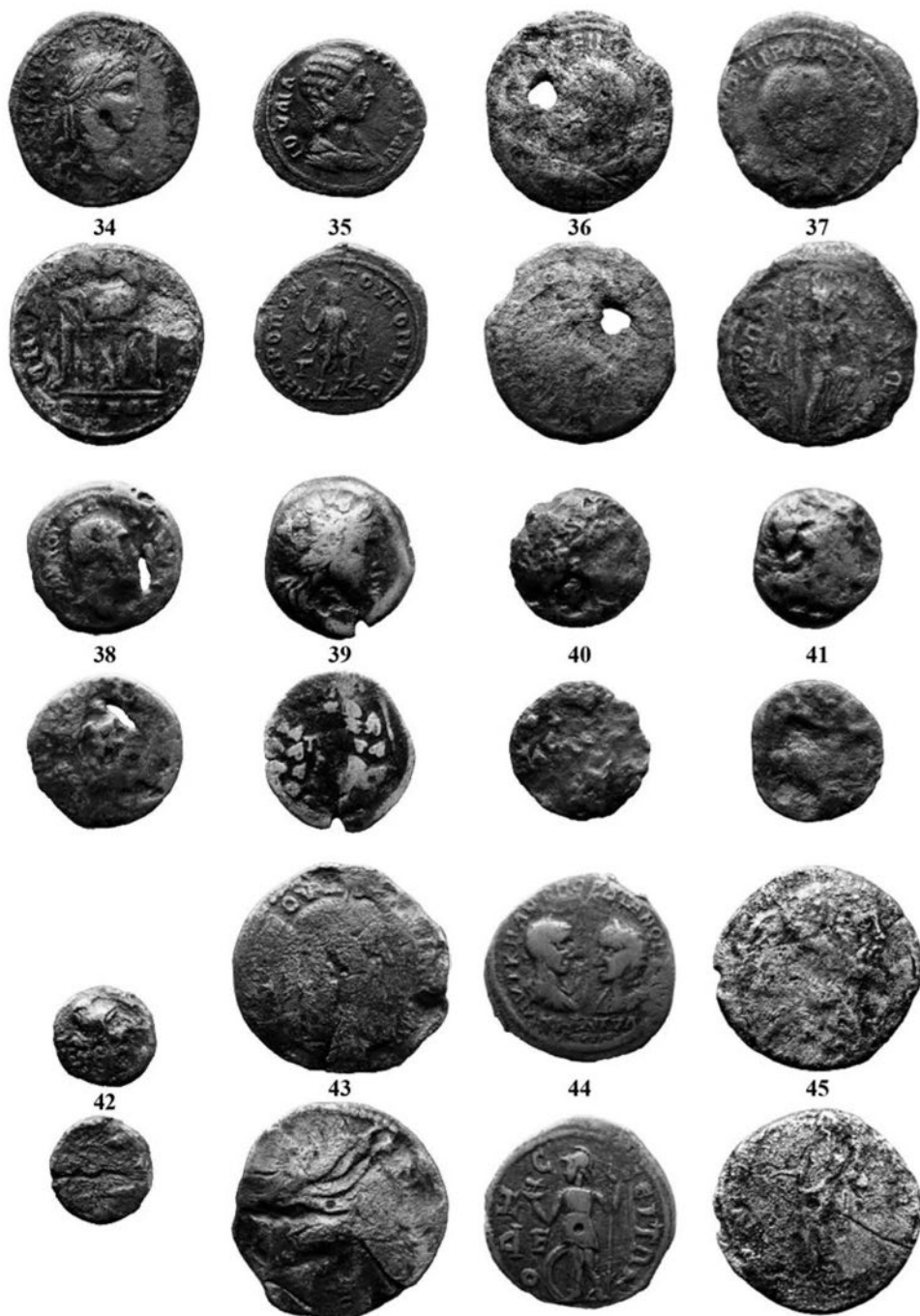
- I, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1, 1898 (B. Pick), 2, 1910 (B. Pick, K. Regling)
- RPC, I A. Burnett, M. Amandry, P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage. I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC – AD 69)*, Londra, Paris, 1998
- RPC, Supplement 1 A. Burnett, M. Amandry, P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, Supplement 1*, Londra, Paris, 1998
- SNG-BM *Sylloge Nummorum Graecorum, IX. The British Museum, 1: Black Sea*, Londra, 1993
- SNG Budapesta, III *Sylloge Nummorum Graecorum Hungary, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, III, Moesia Inferior – Callatis, Dionysopolis, Istrus, Marcianopolis, Nicopolis ad Istrum, Odessus, Tomis*, Milano, 2000
- SNG France, 5 *Sylloge Nummorum Graecorum, France, 5, Bibliothèque Nationale, Département des Monnaies, Médailles et Antiques*, Paris-Zurich, 2001
- SNG Tübingen *Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Münzsammlung der Universität Tübingen; 4, Mysien-Ionien*, Berlin, 1989

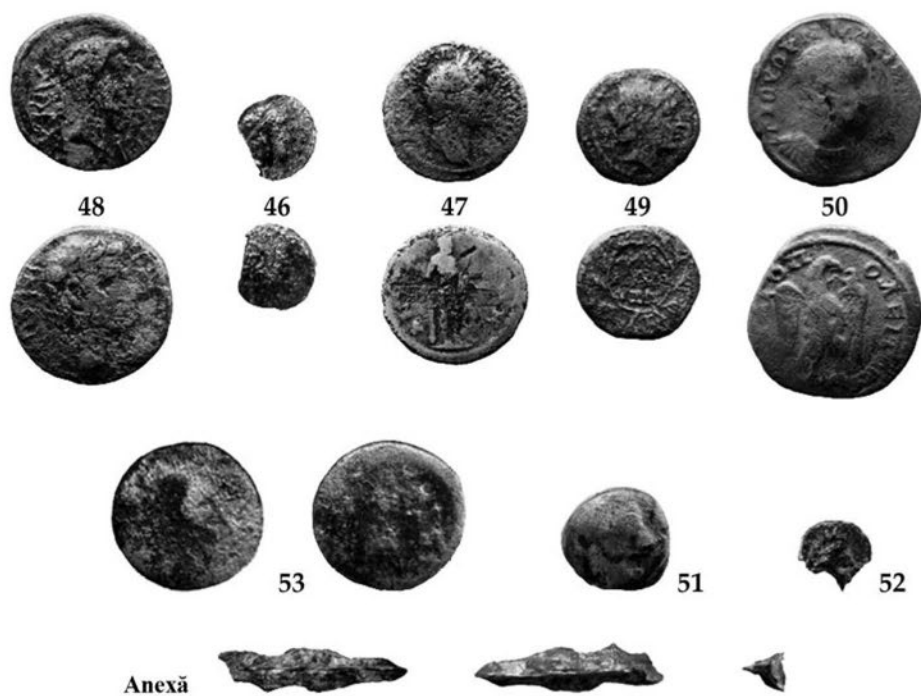
Pl. I - Monede grecești „autonome” și provinciale descoperite la Constanța.

Pl. II - Monede grecești provinciale descoperite la Constanța.

Pl. III - Monede grecești „autonome” și provinciale descoperite la Constanța.

Pl. IV - Monede grecești „autonome” și provinciale descoperite la Constanța.